

DYMISTR GEORGIEW

Rewolucja naukowo-techniczna a wszechstronny rozwój osobowości

Dążenie do wszechstronnego rozwoju osobowości stało się prawidłowością dopiero w warunkach komunistycznej formacji społecznej. Obiektywne przesłanki kształtowania wszechstronnie rozwiniętej osobowości socjalistycznej stwarza już pierwsze stadium rozwojowe tej formacji.

1. Właściwością społeczeństwa klasowego jest rozkwit panowania państwa i jednocześnie historyczne zniesienie indywidualnych sił wytwórczych. Mamy tu do czynienia z dialektycznymi sprzecznościami między trzema podstawowymi historycznymi kierunkami w rozwoju osobowości.

Pierwszy dominujący w społeczeństwach klasowych kierunek rozwoju wyraża się w jednostronnie ukształtowanej i zubożonej osobowości. Drugi kierunek jest szczególnie charakterystyczny dla okresu upadku społeczeństwa klasowego. Polega on na destrukcji klasowych stereotypów osobowości i przejawia się w różnorodnych zjawiskach społecznego wyobcowania. Trzeci natomiast prowadzi do wielostronnego rozkwitu osobowości, jak np. w przypadku pierwszych filozofów greckich, renesansowego ideału człowieka itp.

2. Dwie pierwsze tendencje są wystarczająco dobrze zbadane w teorii materializmu historycznego i w marksistowskiej teorii osobowości. Dowodzi się tu, że obie te tendencje mają swe źródło w społeczeństwie klasowym, rozwijającym się na zasadzie indywidualnych sił wytwórczych. Siły te, według Marksa, przekształcają dodatkową pracę mas w rosnące bogactwo, a próżniactwo mniejszości — w rozwój możliwości twórczych człowieka. Odpowiadające im podział i specjalizacja pracy prowadzą do zróżnicowania ról i działalności społecznej jednostek, do zróżnicowania wzajemnie powiązanych jednostronnie wyspecjalizowanych indywidualów. Oparte na wyzysku i własności prywatnej stosunki produkcji, „nieuchronnie stając się czymś samodzielny”, nie sprzyjają pełnemu rozwojowi osobowości.

Każda nowa forma władzy człowieka nad przyrodą opłacana była w tych warunkach coraz bardziej bezwzględny zniewoleniem społecznym mas pracujących, a każda wywalczona niezależność i wolność od praw przyrody prowadziła do panowania nowych rodzajów sił społecznych i świata rzeczy nad jednostką.

3. Niezależnie od stopnia rozwoju społeczeństwa klasowego nie zanika, lecz rozwija się i potęguje tendencja do wszechstronnego, bogatego rozwoju ludzkiej osobowości. Jednakże tendencja ta nosi na sobie piętno stosunków społecznych, piętno sprzeczności między pracą umysłową i fizyczną i dlatego sama w sobie zawiera sprzeczności.

Czynniki społeczne rodzące ową tendencję można, jak sądzę, przedstawić w trzech podstawowych grupach: a) czynniki historyczne; b) czynniki swoiste dla społeczeństw klasowych; c) czynniki stworzone przez stosunki socjalistyczne i komunistyczne.

Dwie pierwsze grupy czynników mają charakter koniecznych, lecz nie wystarczających warunków pełnego rozwoju osobowości. Trzecia grupa „znosi” i zarazem zawiera w sobie dwie pierwsze. Po raz pierwszy w historii społeczeństwa ludzkiego tendencja ta przybiera formę kompleksowego, koniecznego i zarazem wystarczającego warunku historycznego pełnego kształtowania osobowości.

4. Historyczne i społeczne czynniki funkcjonujące we wszystkich formacjach można, moim zdaniem, podzielić na dwie podstawowe grupy. Pierwsza to uniwersalność pracy w jej dwóch formach: jako „procesu naturalnego” i jako warunku procesu życiowego historycznie uwarunkowanych jednostek. Praca rozpatrywana jako proces „naturalny” jest również formą złożonego oddziaływania materialnego, w którym przyroda jak gdyby „powraca do samej siebie”. W procesie tego oddziaływania przeplatają się i wzajemnie przenikają wszystkie podstawowe i niepodstawowe formy ruchu materii — fizyczna, chemiczna, biofizyczna, biochemiczna, biologiczna i społeczna. Obok „naturalnego” związku między tymi formami, działa jeszcze nadbudowana nad nimi wewnętrzna logika procesu pracy i produkcji (subiektywna logika myślenia), która wnosi istotne poprawki do ich „naturalnych” wzajemnych powiązań i zależności.

Uniwersalność pracy, rozumiana jako celowo ukierunkowany proces życiowy ludzi, wyraża się w „przewycięzeniu” i „zniesieniu” biologicznie zakodowanych w organizmie „stereotypowych programów zachowania”. Uniwersalność i wieloaspektowość pracy przyjmuje, z tego punktu widzenia, formę uniwersalnej zmiany „miary działania”. Ta dynamiczna uniwersalność pracy nieustannie rozszerza sferę wprowadzonych w orbitę działalności człowieka obiektów przyrody, rozszerza nie tylko jego poznanie, ale także jego zdolności odkrywcze.

Druga grupa czynników historycznych — ściśle powiązana z pierwszą — również znalazła właściwą interpretację w teorii marksistowskiej. Uniwersalność i wszechstronność ludzkiej praktyki kształtuje uniwersalny składnik pracy — proces poznawczy, świadomość i samoświadomość.

5. Czynniki historyczne, które w społeczeństwie klasowym (przede wszystkim burżuazyjnym) stwarzają możliwości wszechstronnego rozwoju milionów ludzi, zostały zbadane po raz pierwszy przez Marksa. Można je sprowadzić do trzech podstawowych grup.

Pierwsza grupa dotyczy formy stosunków „społeczeństwo—jednostka” i „jednostka—społeczeństwo” w formacjach o charakterze klasowym. Jest rzeczą charakterystyczną, że stosunki niezależności osobistej, które w kapitalizmie oparte są na zależności rzeczowej, stwarzają — według Marksa — „system powszechnej społecznej wymiany rzeczy, uniwersalnych stosunków, wszechstronnych potrzeb i uniwersalnych zdolności”. Ponieważ owa „wszechstronność” dotyczy jedynie zewnętrznej formy (formy wymiany rzeczy i pracy), a decydującym czynnikiem są indywidualne siły produkcyjne, zatem w warunkach społeczeństwa klasowego niezależność ta przejawia się raczej wyjątkowo, niepełnie i wraz z rozwojem kapitalizmu szybko zanika.

Druga grupa to uniwersalne własności wynikające z mechanicznego połączenia poszczególnych narzędzi pracy w maszynach. Uniwersalność kapitalistycznej formy stosunków produkcji stwarza realne warunki wprowadzenia rzeczywiście uniwersalnych narzędzi pracy — maszyn. One właśnie doprowadziły do zmiany zrutynizowanej, stereotypowej, „prostej reprodukcji stosunków minionych w przyszłości” w dynamicznie rozwijające się systemy niestabilizowanych stosunków społecznych. Produkcja maszynowa — jak pisał Marks — „nieustannie prowadzi do przewrotów w technicznej bazie produkcji [...]. Dlatego właśnie charakter produkcji wielkoprzemysłowej warunkuje przemianę pracy, zmienność funkcji, wszechstronną ruchliwość robotnika”.

Trzecia grupa czynników to jakościowo nowa uniwersalność wynikająca z zautomatyzowanego systemu maszyn. Przekształcając pracę w „świadomy organ, rozłożony na mnóstwo punktów systemu mechanicznego w postaci pojedynczych żywych robotników”, system automatów przekształca tych robotników z „głównego agenta produkcji” w czynnik stojący ponad nim, czynnik spełniający funkcję kontrolującą i regulującą. System zautomatyzowanych maszyn stanowi istotny element odkrytego przez Marksa prawa produkcji — nieskończonego procesu zastępowania pracy ludzkiej procesami przyrodniczymi. Zastępowanie to sprzyja wzrostowi potencjału twórczego i wszechstronnego charakteru pracy. Podstawą procesu życiowego jednostki będzie wtedy nie jednostronny związek czło-

wieka z narzędziem pracy, „lecz przywłaszczenie przez niego własnej siły wytwórczej, jego rozumienie przyrody i panowanie nad nią w wyniku jego przynależności do organizmu społecznego — słowem, rozwój jednostki społecznej”.

6. Możliwość przejścia od „przypadkowych” czynników do systemu celowo ukierunkowanych, efektywnie funkcjonujących społecznych warunków wszechstronnego rozwoju człowieka pojawia się wraz ze spełnieniem podstawowego, historycznego warunku rewolucji proletariackiej — zniesienie sprzeczności między społecznym charakterem sił wytwórczych a burżuazyjnymi stosunkami społecznymi.

Pojawia się zatem trzecia grupa czynników społecznych, które stają się koniecznym i wystarczającym warunkiem wszechstronnego i harmonijnego rozwoju osobowości. Jest to ciągły wzrost harmonijności, wszechstronności całego systemu stosunków społecznych. System taki zaczyna się kształtować dopiero w warunkach rozwiniętego socjalizmu. Dynamiczny system kompleksowych warunków społecznych zakłada zarówno wszechstronny rozwój, jak też ciągłe doskonalenie materialno-technicznej bazy, doskonalenie wszelkich form własności socjalistycznej, przekształcanie się pracy socjalistycznej w wyższą formę twórczości społecznej, rozwój i doskonalenie socjalistycznej zasady podziału, pełny udział jednostki w rozstrzyganiu wszelkich problemów społecznego zarządzania, zwłaszcza w działalności politycznej i zarządzania administracją państwową, rozwój socjalistycznej kultury, moralnych, estetycznych i intelektualnych składników życia duchowego.

7. Rewolucja naukowo-techniczna w pewnej mierze „zastaje” te czynniki w określonej fazie ich rozwoju. Nie powołuje się ich zatem do życia, lecz wzmaga lub niweluje ich wpływ na rzeczywistość społeczną.

Powstaje więc sytuacja, w której „każda rozstrzygnięta kwestia rodzi kilka kwestii nie rozwiązanych”. Jaką nową historyczną treść przybiera pojęcie „wszechstronnie ukształtowana osobowość”? Jaki wpływ na podstawowe „parametry” osobowości wywiera rewolucja techniczna; czy działa ona jednotorowo, jednokierunkowo, czy też w rozmaitych, sprzecznych kierunkach? Czy możliwe jest nakreślenie kształtu, etapów, faz, stopni rozwoju socjalistycznej osobowości odpowiednio do etapów rozwoju rewolucji naukowo-technicznej? Co, w istocie, jest podstawową cechą rewolucji naukowo-technicznej: ilościowe wzmocnienie i spotęgowanie społecznego działania tradycyjnych czynników wszechstronnego rozwoju człowieka czy też może głęboki przełom jakościowy?

8. Z punktu widzenia współczesnej praktyki i nauki wszechstronny rozwój osobowości jest, jak się okazuje, zjawiskiem złożonym. Na podstawie wyników badań radzieckiej szkoły socjologicznej nad osobowością, dla której modelem człowieka wszechstronnie ukształtowanego jest jed-

nostka rozumiana jako jedność cech typowych i indywidualnych, jako ogół właściwości społecznych, integralna całość, w której składniki natury biologicznej i psychologicznej zostają niejako przetworzone przez czynniki społeczne, można wskazać na kilka względnie wyodrębnionych i wzajemnie związanych ze sobą tendencji wszechstronnego rozwoju osobowości.

Z punktu widzenia praktyki społecznej wszechstronny rozwój osobowości ujmowany być może jako realna, lecz wewnętrznie sprzeczna tendencja, zakładająca wszechstronność, wzajemną więź i harmoniczność procesu życiowego jednostki we wszystkich sferach życia społecznego.

Z punktu widzenia intelektualnych aspektów rozwoju osobowości tendencja do wszechstronności znajduje swój wyraz w doskonałym opanowaniu wiedzy teoretycznej, technicznej i stosowanej, w doskonałym wyposażeniu intelektualnym i psychicznym oraz w umiejętności korzystania z niego.

W aspekcie społeczno-psychologicznym tendencja do wszechstronnego rozwoju osobowości przejawia się wraz z kształtowaniem społecznych warunków rozwoju przyrodzonych zdolności i talentów w procesie produkcji, w nauce, technice, sztuce, administrowaniu.

9. Można przyjąć, że na obecnym etapie rozwoju rewolucji naukowo-technicznej działa kilka podstawowych rodzajów czynników warunkujących kształtowanie się pełnej osobowości:

— integracja działalności produkcyjnej i społecznego statusu jednostki w globalnym rozwoju społeczeństwa socjalistycznego;

— synteza światopoglądowych i metodologicznych funkcji świadomości społecznej i indywidualnej;

— obiektywne zapotrzebowanie na naukowe sposoby kierowania rozmaitymi i skomplikowanymi zjawiskami społecznymi;

— nowe formy jedności poznania naukowego i aksjologicznego;

— nowe formy więzi w systemie „człowiek—środowisko” wywołane przewrotem naukowo-technicznym, itd.

Tendencje te nie zawsze są ze sobą zgodne. Winniśmy zatem zwrócić szczególną uwagę na wzrost znaczenia kompleksu środków technicznych i ich wpływ na kształtowanie się osobowości człowieka.

10. Odkryta przez Marksa prawidłowość wszechstronnego rozwoju społecznych indywidualności, „postawionych obok” systemu maszyn-automatów, na obecnym etapie jest jeszcze daleka od pełnego urzeczywistnienia. Pod względem ilościowym przeważają procesy kompleksowej mechanizacji. Jednakże wbrew tej tendencji postulat uniwersalnego rozwoju czynnika ludzkiego w produkcji „zakodowany” jest w podstawowych parametrach systemów technicznych. Powstają coraz to większe systemy techniczne o złożonej budowie, ze skomplikowanymi układami informacyjnymi, wzajemnymi nieliniowymi powiązaniem, do kierowania których nie

wystarczają już tradycyjne metody intuicyjne. Szczególnie silnie do głosu dochodzi zasada ciągłości procesu produkcyjnego poprzez zastosowanie czwartego ogniwa logicznego w zespole maszyn — urządzeń sterowania elektronicznego.

11. W istotnym związku z kwestią wszechstronnego rozwoju osobowości pozostaje „kosmiczny i planetarny” wymiar wpływu rewolucji naukowo-technicznej. Był czas, kiedy technika maszynowa przekształciła indywidualne siły wytwórcze w społeczne siły wytwórcze i zrodziła konieczność rozerwania ciasnych ram stosunków burżuazyjnych. Współczesna technika maszynowa osiągnęła drugi etap procesu historycznego. Do czasu rewolucji naukowo-technicznej wywoływała ona jedynie lokalne zaburzenia i fluktuacje, które nie miały decydującego znaczenia dla równowagi środowiska ekologicznego. Jej obecną konstruktywną i destruktywną potęgę można porównać do planetarnych sił i niektórych procesów kosmicznych.

System obiektów przyrody (energii, substancje, pola), które stanowią przedmiot działalności człowieka i są przez niego kontrolowane, obejmuje zjawiska mikroświata i litosfery, hydrosfery i atmosfery, jonosfery Ziemi i przestrzeni kosmicznej Układu Słonecznego. Procesy, które mają początek na poziomie mikroskopowym, osiągają wymiary kosmiczne, a zdarzenia zachodzące w milionowych częściach sekundy wywierają wpływ na procesy długotrwałe. Procesy te są dodatkowymi czynnikami przygotowującymi przezwytyczenie stosunków wynikających z własności prywatnej i wyzysku. W warunkach kapitalizmu stanowią one czynnik przyspieszający rewolucję społeczną. W warunkach socjalizmu natomiast umacniają wiarę w kosmiczną potęgę ludzkiego intelektu oraz świadomość siły wynikającej z wolnej i twórczej pracy.

W tej „epoce reakcji łańcuchowych” cele i programy społeczne przyjmują formę prognoz długofalowych na skalę kosmiczną. Socjalistyczny typ osobowości coraz bardziej w swojej pracy przejawia się jako inicjator i kontroler planetarnych i długotrwałych procesów przyrody.

12. Rewolucja naukowo-techniczna wywiera obecnie bezpośredni wpływ na wszechstronny rozwój osobowości, podnosząc naukę do rangi najogólniejszego czynnika rozwoju społecznego.

Podstawową cechą historycznej tendencji współczesnej nauki jest jej dążenie do stania się jednolitą nauką społeczeństwa komunistycznego. Dzięki rosnącej złożoności przedmiotów poznania i coraz bardziej skomplikowanej działalności człowieka, coraz większego znaczenia nabiera abstrakcyjne, logiczne modelowanie oraz synteza formalnych i treściowych aspektów procesu poznania. W coraz większym stopniu rozwijają się metody umożliwiające syntezę nauk przyrodniczych i społecznych. Potężny „prąd” płynący od przyrodoznawstwa do nauk humanistycznych uzupełniany jest obecnie „prądem” zwrotnym wyrażającym się w przenikaniu

idei humanistycznych do nauk o przyrodzie. Ów „prąd zwrotny” przejawia się rozmaicie: psychomorficzne metody we współczesnej automatyce, „technicyzacja” nauk humanistycznych, „humanizacja” współczesnych teorii przyrodniczych i technicznych itp. Procesy te wywołują konieczność odejścia od spontanicznych światopoglądowych uogólnień i zastąpienia ich syntezami naukowymi. Praktyka społeczna, złożone zadania twórczości technicznej i „inżynieria społeczna” czynią z marksistowsko-leninowskich przekonań współczesnego człowieka socjalistycznego bezpośrednią metodologiczną zasadę organizacji działań społecznych.

13. Współczesna rewolucja naukowo-techniczna wymaga od jednostki doskonałych, opartych na podstawach naukowych umiejętności w kierowaniu społecznym. W. I. Lenin wykazał, że socjalizm stwarza możliwość nie tylko naukowego zarządzania całym życiem społecznym, ale i możliwość udziału w tym procesie wszystkich jednostek. Wymagał od partii i mas ludowych, aby uczyły się zwyciężać nie tylko metodami przemocy, ale i metodami zarządzania.

Rewolucja naukowo-techniczna w warunkach socjalizmu wymaga od jednostki umiejętności systemowego i kompleksowego podejścia do zadań wynikających z procesu zarządzania. Kompleksowe podejście do społecznego zarządzania gigantycznymi procesami przyrodniczo-społecznymi jest niemożliwe bez syntezy danych jakościowych i ilościowych, bez absolutnie ścisłego regulowania ilościowego, bez opanowania metod cybernetyki społecznej.

14. Tendencja do wielostronnego rozwoju indywidualnych cech i dyspozycji osobowości jest dodatkowo wzmacniana przez wzajemne oddziaływanie nauki, sztuki, moralności w praktyce społecznej. Proces ten „zacierania” absolutne przeciwstawienie bytu i powinności w świadomości moralnej człowieka współczesnego. Współczesna rewolucja naukowo-techniczna działa jednokierunkowo, zgodnie z moralnością socjalistyczną, wzmagając tendencje do wszechstronnego rozwoju kultury estetycznej współczesnej jednostki.

Umacniająca się tendencja wzrostu naukowości poznania społecznego zwiększa konieczność wypracowania w miarę swobodnych i elastycznych, a zarazem konkretnych norm moralnych. Idzie tu oczywiście nie o normy—zakazy, lecz o normy—dyrektywy dla twórczości społecznej. Im głębiej jednostka poznaje obiektywną konieczność, w tym większym stopniu uwalnia się od niej, a jej zachowanie przestaje być zewnątrznie reglamentowane i nabiera cech bardziej indywidualnych. Takie „umoralnienie” życia społecznego prowadzi do dynamicznych zasad moralnych komunizmu.

15. Przedmiotem naszej analizy były tylko niektóre problemy dotyczące wszechstronnego rozwoju osobowości, wywołane przez rewolucję naukowo-techniczną. Za w pełni uzasadniony można uważać pogląd, że

te same czynniki w warunkach kapitalizmu potęgują różnorodność tendencji społecznego wyobcowania. Nie przeczą temu nie tylko obrońcy „pessimistycznej dialektyki” R. Arona, lecz również i ci, którzy z pozycji naiwnego „optymizmu technokratycznego” Fourastiégo próbują wyjaśnić „zmiernych Zachodu”, odwołując się do iluzji „technokratycznej ery”, „społeczeństwa postindustrialnego”, „społeczeństwa powszechnego dobrobytu” itp.

Czym uwarunkowany jest fakt, że rozpatrywany krąg społecznych czynników wszechstronnego rozwoju osobowości socjalistycznej dotyczy głównie form racjonalnego, poznawczego i materialnego stosunku człowieka do rzeczywistości? Przede wszystkim tym, że wszelkie przejawy współczesnej nauki i techniki noszą charakter racjonalny i wywierają zasadniczy wpływ na ideologię społeczną, logiczną strukturę i racjonalne treści światopoglądu współczesnej jednostki. Ich wpływ na technikę społeczną jest obecnie jeszcze stosunkowo niewielki.

Rewolucja naukowo-techniczna jako zjawisko społeczne znajduje się dopiero w początkowej fazie swego rozwoju i dlatego jej oddziaływanie na społeczną i indywidualną psychikę to proces, który będzie przybierał na sile wraz z jej rozwojem. Muszą upłynąć dziesiątki lat, aby mogły dokonać się radykalne przemiany w psychice społecznej. Dzisiaj jest jeszcze za wcześnie, aby mówić o takich przemianach.

Teoretyczna analiza wpływu rewolucji naukowo-technicznej na rozwój osobowości napotyka trudności związane z charakterem samych badań naukowych. W niewystarczającym jeszcze stopniu wypracowane zostały kompleksowe metody i zasady badań nad człowiekiem; daleki od doskonałości jest również metodologiczny i metodyczny aparat socjologiczny badań nad osobowością itd. Z tego też względu poziom badań nad tymi zjawiskami jest obecnie z konieczności niezadowolający.

Biorąc pod uwagę, iż proces rewolucji naukowo-technicznej nie został jeszcze zakończony, każdą analizę jej aktualnego wpływu na kształtowanie osobowości człowieka należy traktować jako względnie nieściśłą, nie zakończoną i wymagającą stałego wzbogacania oraz korekt, odpowiednio do procesu rozwoju społecznego i pogłębiania się naszej wiedzy.

Димитр Георгиев

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ВСЕСТОРОННЕЕ
РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Исходя из основных положений исторического материализма, автор предпринимает попытку всестороннего рассмотрения зависимости между переменными в характере средств

производства и типом личности. Особенное внимание обращает на процесс формирования нового типа личности, соответствующей требованиям научно-технической революции в условиях социалистического строя.

Dymitr Georgiev

THE SCIENTIFIC-TECHNICAL REVOLUTION AND THE UNIVERSAL
DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Against the background of the basic assumptions of historical materialism the author attempts to analyse thoroughly the relations between changes in the nature of the means of production and the type of personality. He attaches special importance to the development of a new type of personality such that could meet the requirements of the scientific-technical revolution in conditions of the socialist system.